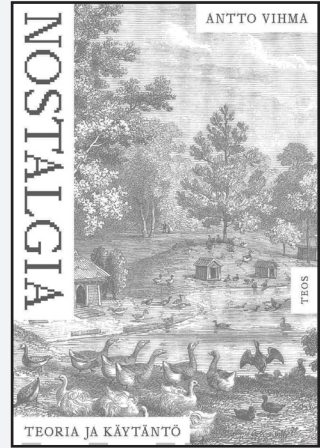

MARIANNE SANDELIN

Nostalgia haikeana muisteluna ja reaktionäärisen politiikan voimavarana

Antto Vihma: *Nostalgia: teoria ja käytäntö*. Teos, Helsinki, 2021. 278 s.

Kansainvälisesti katsottuna nostalgian tutkimus on elänyt viime aikoina eräänlaista nousukautta. Koska nostalgia on yleismaailmallinen tunne, kuten viha tai rakkauskin, se ei kuitenkaan ole kaihista helpoin aihe tietokirjalle. Sikäli Antto Vihman *Nostalgia: teoria ja käytäntö*, joka on myös ensimmäinen suomenkielinen yleisesitys nostalgiaista, on kunnianhimoinen teos. Nostalgialla ei ole keskeisinä pidettyjä teoreettikkoja tai aatehistoriallista, kronologista traditiota, joihin nojata kirjaa hahmotellessa. Kyseessä on monitahoinen ilmiö, joka pitää sisällään useita ulottuvuuksia: yksilön haikeaa ja eskapistista pakenemista niin henkilökohtaisen elämän kuin kollektiivisestikin jaettuihin ja omaksuttuihin muistoihin sekä ahdistunutta suhdetta ajan kulumiseen, ohikiitävään elämään ja nykyhetken jatkuvaan muutostilaan. Nostalgiaan liittyy voimakas ”aika kultaa muistot” -taipumus, mikä voi lietsoa yliromantisoitunutta kuvaa paitsi omasta nuoruudesta myös menneestä kulttuurista ja yhteiskunnasta. Ilmiön monitahoisuudesta johtuen aihetta on paljon haastavampi vangita analyttisesti yhteen teokseen. Siitä kirjoittaminen edellyttää paljon luovuutta siinä, kuinka aihetta jäsentää tai mitä ottaa teokseen mukaan ja mitä jättää pois.

Vaikka nostalgia on ennen muuta yksilön kokemana tunne, on se myös tehokas, eritoten konservatiivisessa ja reaktionäärisessä politiikassa hyödynnetty väline. Teoksessa tarkastellaankin paitsi sitä, mitä nostalgia tunteena ja kokemuksena on ja miten tuo tunne on historiallisesti kehittynyt, myös erityisesti sitä, miten sitä on poliittisesti hyödynnetty ja ohjailtu. *Nostalgia* jakautuu neljään päälukuun, joista ensimmäinen käsittelee nostalgian historiallista taustaa 1600-luvun lääketieteellisestä sairausluokituksesta nykypäivän uuskonservatiivien nostalgiaa hyödyntäviin rappiokertomuksiin. Toisessa luvussa Vihma käsittelee tarkemmin nostalgian suhdetta poliittisen oikeiston piiriin laskettavaan ilmiöön, josta hän käyttää nimitystä autoritaarinen populismi. Kolmannessa luvussa tarkastellaan puolestaan nostalgian poliittista tarjontaa eli viimeaikaisia konkreettisia esimerkkejä eri maiden nostalgialla pelaavista poliittisista liikkeistä. Viimeisessä osassa käsitellyssä ovat pohdiskeleva ja banaali nostalgia.

Kyseessä on yleistajuinen kirjallisuuskatsaus nostalgiaa ja sen historiaa käsittelevästä tutkimuksesta ja tietokirjallisuudesta sekä teema sivuavasta filosofiasta ja kaunokirjallisuudesta. Teoksellaan Vihma tarjoaa erittäin mielenkiintoisen, monipuolisen ja lukijaa aliarvioimatoman taustoituksen nostalgiaista ja sen eri ulottuvuuksista.

Termi nostalgia syntyi 1600-luvulla vakavaa koti-ikävästä kuvaamaan kehitettynä lääketieteellisenä tautiluokitukseksi. Sen nimi tulee kreikan kielen termeistä *nostos*, joka merkitsee kotiinpaluuta, ja *algos*, joka puolestaan tarkoittaa kipua. 1800-luvulle tultaessa termi yleistyi, mutta sen merkitys muuttui enemmän nykyistä vastaavaan muotoonsa eli tunteeksi ja ajalliseksi kaipaukseksi. Tällaista nostalgiaa Vihma kuvailee jossain määrin ikiaikaiseksi tunteeksi, sillä ihmisillä on aina ollut taipumus kaivata ja muistella kotia, lapsuutta tai mennyttä kulta-aikaa. Vaikka ihmiset ovat aina tunteet epävarmuutta suhteessa nykyhetkeen, ovat hänen mukaansa modernisaatio ja nopeat sosiokulttuuriset muutokset kuitenkin kiihdyttäneet tätä entisestään. Miltei kenen tahansa modernin ihmisen ympäristö, jossa hän ikääntyy, on toisenlainen kuin se, missä on kasvanut lapsesta aikuiseksi. Uudet teknologiset sovellukset mullistavat arkipäivän kokemukset, elämänrytmin ja ihmisten välisen vuorovaikutuksen. Lisäksi maailma on demografisten ja geopolittisten muutosten kourissa. Maisemat muuttuvat kehityksen myötä ("kun olin pikkupoika, tässä oli vain peltoa"). Maailma, jonka ihminen on kerran tuntenut kodiksi, katoaa asteittain. Nykyaika on monelle vieras maa (s. 8–9).

Nostalgian kokemukset vaihtelevat kuitenkin sekä sisällöltään että lopputulemiltaan. Vihma lähestyy nostalgiaa jaottelemalla sitä kolmen käsitteen avulla. Kulttuurintutkija Svetlana Boymilta hän lainaa entistävän ja pohdiskelevan nostalgian käsitteet. Boymin kategorioiden välimaastoon Vihma lisää vielä banaalin eli arkipäiväisen nostalgian, josta myös sosiaalipsykologian tutkija Eemeli Hakoköngäs on kirjoittanut¹. Vihman mukaan banaali nostalgia ei merkitse syvällistä ajan kulun pohdintaa eikä myöskään poliittista projektia, joka pyrki entistämään mennyttä, mutta se saattaa johtaa kumpaankin suuntaan. Sen sijaan banaali nostalgia toimii muun muassa popkulttuurissa ja markkinoinnissa, ja sitä ilmentää esimerkiksi nuoruudesta tutun musiikin kuuntelu. Tämä jää kuitenkin melko pieneen rooliin teoksessa.

Pohdiskelevassa nostalgiassa korostuu Vihman mukaan *algos* eli kaipauksen ja menetyksen tunne, mutta kuitenkin myös näkemys, ettei menneeseen ole mahdollista palata. "Pohdiskeleva nostalgia analysoi ajan kulumista, ihmisen ja maailman muuttumista sekä muistojen sirpaleiden tuomaa lohtua" (s. 12). Tällainen nostalgian muoto voi Vihman mukaan herättää myös tulevaisuuteen suuntautunutta luovaa ajattelua, jopa utopian siemeniä, sillä menneen reflektointi ilman pyrkimystä uudelleenrakentaa sitä tarjoaa muistutuksen, ettei nykyisyys ole ainoa vaihtoehto. Hän huomauttaa, että menneisyydestä voidaan löytää käyttämättömiä ja hyödyllisiä mahdollisuuksia, jotka parhaimmillaan avaavat uusia näköaloja tulevaan. Tällaisen pohdiskelevan nostalgian edustajiksi Vihma nimeää muun muassa konservatismiin ja romantiikkaan yhdistetyn ranskalaisen rojalistiajattelija François-René Chateaubriandin (1768–1848) sekä saksanjuutalaisen marxilaisen filosofi Walter Benjaminin (1892–1940).

Entistävä nostalgia painottaa Vihman mukaan sitä vastoin *nostosta* eli kotiinpaluuta. Hän esittää, että entistävä nostalgia "älyllisenä liikkeenä" kumpuaa modernin ajan katastrofina esittävästä "epätoivon filosofiasta" (s. 242–243). Sen hän katsoo syntyneen ennen muuta kriittisenä reaktiona Ranskan vallankumoukseen ja sen tuottamiin muutoksiin sekä taantumuksellisia pyrkimyksiä palauttaa ancien régime ja katolisen kirkon perinteinen valta-asema. Tällaisissa näkökulmissa korostuvat antimodernit kertomukset menneestä kulta-ajasta, harmoniasta ja traditionaalisesta järjestyksestä, jotka ovat liberaalin eliitin petoksen myötä murtuneet ja väistyneet, mikä on puolestaan johtanut kulttuuriseen, moraaliseen ja poliittiseen rappioon. Entistävän nostalgian intellektuaaliseen perintöön Vihma liittyy konservatiivisina tunnettuja ajattelijoita kuten esimerkiksi Edmund Burke (1729–1797) ja Joseph de Maistre (1753–1821) 1700- ja 1800-lukujen taitteessa sekä 1900-luvun alun saksalaiseen radikaaliin kulttuurikonservatismiin yhdistettyjä hahmoja kuten Ernst Jünger (1895–1998) ja Oswald Spengler (1880–1936). Samanlaiset rappiotarinat ja -metaforat ovatkin saaneet 1700-luvun lopulta alkaen

yhä uusia ilmenemismuotoja reaktionäärysten, konservatiivisten ja antiliberaalien ajattelijoiden ja poliitikkojen esityksissä. Vihman mukaan he ovat uskotelleet, että heidän idealisoitu kuvauksensa menneestä maailmasta on mahdollista synnyttää uudelleen. Siksi entistävää nostalgiaa edustavat konservatiiviset poliitikot ja puolueet tapaavat rakentaa poliittiset kampanjansa ja retoriikkansa lupauksiin kansakunnan menneen suuruuden ja kunnian sekä vanhojen hyvien aikojen palauttamisesta.

Eriyisen kiinnostavaa tässä yhteydessä oli luvussa ”Entistävä nostalgia käytännössä” esitetty huomio, jonka mukaan usein jopa konservatiiviset poliittiset toimijat välttelevät nostalgiseksi leimautumista viimeiseen asti, sillä se nähdään negatiivisesti latautuneena terminä. Sen sijaan myös he syyttävät mieluusti poliittista vastapuoltaan siitä. Vihman mukaan esimerkiksi brittiläisessä politiikassa sitä on käytetty lyhenteenä virheellisestä ja tunnepitoisesta argumentista – syytöksenä, jonka mukaan nostalgian vallassa oleva poliittinen vastustaja ei ymmärrä nykyaikaa, vaan elää illuusiassa. Esimerkiksi hän nostaa muun muassa konservatiivipuolueen puheenjohtajana ja pääministerinä toimineen Margaret Thatcherin (1925–2013). Tämä syytti nostalgiaa siitä, jotka vastustivat markkinoiden vapauttamista, julkisyriyten uudelleenjärjestelyä ja ylipäänsä valtion roolin pienentämistä, mutta kuitenkin omassa politiikassaan vetosi suoraan entistävään nostalgiaan: Britannian kadotetun imperiumin kunniaan ja vanhan suuruuden palauttamiseen. Vihma huomauttaa Thatcherin toistaneen myös peruskonservatiivista entistävän nostalgian tarinaa – 1960-luvun edistyksellisen hengen syyttämistä yhteiskunnan perustuksien mädättämisestä ja nykyisestä turvattomuudesta (s. 138–139). Tästä teemasta tuli mieleen myös monille konservatismia tutkineille tuttu ilmiö, nimittäin se, että erityisesti massademokratian yleistyttyä 1900-luvulta alkaen yhä harvempi konservatiivinen ajattelija tai poliitikko on halunnut julkisesti tunnustautua konservatiiviksi, mikä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö konservatiiveja olisi ollut tai olisi yhä. Esimerkiksi jo vuonna 1918 hollantilainen poliitikko Willem Hubert Nolens (1860–1931) to-

tesi maansa parlamentissa, että ihmiset tulisivat mielummin syytetyiksi tuhopoltosta tai varkaudesta kuin konservatismista².

Sivumäärällisesti katsottuna teos painottuu ennen muuta niin sanottuun entistävään nostalgiaan, joskin teoksessa esiteltyjen esimerkkien perusteella voisi kenties myös puhua vakiintuneempaa termiä käyttäen yleisesti konservatismista. Joka tapauksessa viimeaikaisten tapahtumien ja poliittisten ilmiöiden valossa Vihman teokseensa valitsema painotus tuntuu monella tapaa ajankohtaiselta. Kuten esimerkiksi Venäjällä Vladimir Putinin retoriikassa, yhtä lailla myös muissa maissa oikeistopopulististen, kansalliskonservatiivisten poliitikkojen puheissa on kaikin enenevässä määrin nostalgialla höystettyjä kertomuksia kansakunnan menetetyistä loistosta sekä menneen suuruuden ja kunnian palauttamisesta. Esimerkiksi Putin on kutsunut Neuvostoliiton hajoamista 1900-luvun suurimmaksi geopolittiseksi katastrofiksi ja perustellut Venäjän hyökkäystä Ukrainaan paitsi väittämällä, että Ukrainan nykyinen johto muodostuisi uusnatseista ja narkomaaneista, myös väittämällä Venäjän mennyttä suurvalta-aikaa nostalgisoiden, että Ukraina kuuluu historiallisesti Venäjälle. Hän pyrkii siis vain *palauttamaan* asiat siten kuin niiden kuuluisi olla. Juuri tällaisen ajattelun kuvaaminen on teoksen keskiössä. Vihma käsittelee laaja-alaisesti nostalgiaa politiikan välineenä ja sen käyttövoimana – autoritaaristen populistien hyödyntämänä keinona edistää omia poliittisia päämääriään vetoamalla suurten kansanjoukkojen tunteisiin. Tapausesimerkkeinä hän esittelee muun muassa Donald Trumpin vaalikampanjaa, Brexitä, *Alternative für Deutschland* -puoluetta Saksassa sekä Perusuomalaisen retoriikkaa ja kehitystä Suomessa. ”Karismaattiset johtajat käyttävät nostalgiaa hyväkseen kaikissa ilmansuunnissa ja mitä erilaisimmissa yhteiskunnissa, sillä menneen suuruuden palauttaminen on osoittautunut suosituksi kertomukseksi ja vaaleja voitavaksi lupaukseksi” (s. 7–8), hän kirjoittaa.

Tämä herättääkin pohtimaan, missä määrin nostalgian käyttäminen politiikassa on vain laskelmoitu retorinen väline ja missä määrin se taas kumpuaa konservatiivisten, populististen poliitik-

kojen aidosta uskosta siihen, että menneeseen on mahdollista palata – jos heidän ihannoimaansa menneisyyttä koskaan olikaan.

Kyynisesti ajateltuna mieleen tulee esimerkiksi politiikan tutkija Daniel Ziblattin teoksessaan *Conservative Parties and the Birth of Democracy* esiin nostama ”konservatiivinen dilemma”³. Kyse on siitä, että yhtäältä konservatismi on tavannut asemoitua vahvasti pienen eliitin, onpa se merkinnyt sitten aatelista tai nykyistä taloudellista yläluokkaa, tukijaksi ja asian edistäjäksi. Tämä on toisaalta tehnyt niiden aseman hankalaksi demokration vakinnuttua, sillä demokraattisissa vaaleissa voittajaksi selviytyy se, joka on saanut kansan tuen. Kuinka siis konservatiiviset liikkeet voivat voittaa kansan enemmistön tuen, vaikka he edistäisivät politiikkaa, joka ylläpitää vallitsevia yhteiskunnallisia hierarkioita ja taloudellisia valtarakenteita? Historiallisesti katsottuna konservatiiveilla on ollut vaihtelevia taktiikoita ongelman ratkaisemiseksi. Perinteisesti niiden yhteinen nimittäjä on kuitenkin ollut keskustelun suuntaaminen ihmisten tunteisiin (yhteiskuntaluokasta riippumatta) vetoaviin kulttuurisiin asioihin – pois taloudellisesta epätasa-arvosta ja luokkayhteiskunnan epäkohdista. Tällaisia teemoja ovat olleet esimerkiksi uhkakuvat kristillisen sivilisaation väkivaltaisesta tuhoutumisesta, juutalaismarxilaisesta salaliitosta tai Euroopan islamisaatiosta. Voimakkaasti tunteisiin vetoava nostalgia on ollut konservatismille sekä luonnollinen, sisäsyntyinen taipumus että hyödyllinen poliittinen työkalu. Kuitenkaan, kuten Vihmakin huomauttaa, nostalgian ei voi sanoa olevan *yksinomaan* poliittiseen konservatismiin kallistuvien ihmisten tunne.

* * *

Paikoitellen Svetlana Boymilta lainatut kategoriat pohdiskeleva ja entistävä nostalgia tuntuvat jäävän teoksessa hieman liian huteriksi, vaikka luonnollisesti kaikki vastaavat käsitteet aina ovatkin enemmän tai vähemmän keinoitekoisia ja epämääräisiä. Analyyttinen, abstrakti jaottelu nostalgian kahteen merkittävään ulottuvuuteen – itsetietoiseen pohdiskeluun ja entistävään po-

liittiseen projektiin – on toki sinänsä perusteltu ja hyödyllinen. Konkretian tasolla tuollaisille jaotteluille annetut selkeät, yleistävät määritelmät (esim. ”pohdiskeleva nostalgia ei yritä rakentaa mennyttä uudelleen”, kun taas ”entistävä nostalgia pyrkii”) synnyttävät kuitenkin helposti hieman yksipuolisen ja mielivaltaisen vaikutelman. Nyt jää esimerkiksi askarruttamaan, millä perusteella Chateaubriand, joka suuren osan elämästään oli ancien régime ja katolisen kirkon aseman palauttamista toivova konservatiivi, on nimenomaisesti pohdiskelevan nostalgian edustaja, kun taas vaikkapa Burke ja de Maistre kuvataan teoksessa päinvastoin entistävän nostalgian edustajina. Kiistattomasti katkerasta vallankumouksen ja valistuksen vastaisesta hyökkäyksestään huolimatta edes de Maistre ei tosiasiaansa pyrkinyt täydellisesti toisintamaan vallankumousta edeltänyttä järjestystä, vaan uskoi – Don huonoja lainatakseni – että *mennyttä ei takaisin voi saada*.

Omalla tavallaan huomionarvoista on lisäksi, että periaatteellisella tasolla pyrkimys luokitella ja kategorisoida nostalgiaa abstrakteilla käsitteillä ja tarkkarajaisilla määritelmillä edustaa sellaista todellisuuden rationalisointia, joka on täysin vastakkaista sille intellektuaaliselle suuntaukselle, joka on nostalgiaa ja ylipäättään tunnetta eniten painottanut, eli vastavalistukselle (ja sitä kautta romantiikalle ja konservatismille). Kyseisessä ajatustraditiossa on pikemminkin aina tunnettu vastenmielisyyttä valistuksen ”pakkomielleeseen” selittää maailmaa teorioilla, kategorioilla ja määritelmillä, sillä sen edustajien mukaan ne eivät voi koskaan tavoittaa todellisuuden ja inhimillisen kokemuksen rikkautta, monitahoisuutta ja ristiriitaisuutta. Tämä ei kuitenkaan ole minkäänlainen argumentti sen puolesta, etteikö nostalgiaa voisi käsitellä juurikin jaottelemalla sitä analyttisten termien avulla – kunhan muistaa, että mitä laveampi aihe on (kuten nostalgia), sitä enemmän luokittelut ovat parhaimmillaankin vain jäsentämistä auttavia tikapuita, eivät varsinaisesti itsessään olemassa olevia ”liikkeitä”. Vaikka teoksessa käsitellyt entistävä ja pohdiskeleva nostalgia jäävätkin paikoitellen hieman sekaviksi, on Vihman tapa lähestyä ja jäsentää nostalgiaa jonkinlaisten taksonomioiden kautta kai-

kesta huolimatta ymmärrettävä, sillä nostalgiaista ilmiönä olisi miltei mahdotonta kirjoittaa ilman jonkinlaista erittelyä.

* * *

Kuten jo alussa todettua, nostalgia ei tosiaan ole helpoin mahdollinen aihe ilmiötä kokonaisvaltaisesti käsittelevälle tietokirjalle. Se huomioiden *Nostalgia* on erittäin onnistunut ja älyllisesti kuttava teos. Teos kannattaa lukea myös Vihman käyttämän kauniin kielen vuoksi. Jos analyttiset kategorisoinnit eivät ole nostalgian luonteelle erityisen uskollisia, Vihman polveileva, runsaasti kaunokirjallisia ja filosofisia lainauksia vilisevä ja paikoitellen jopa esteettinen kirjoitustyyli ehdottomasti on. Teoksen lukeminen valottaa lukuisin kiinnostavin esimerkein sitä, mistä nostalgiasa on kysymys, mutta lisäksi se herättää lukijan pohtimaan myös omaa suhdettaan ajan kulumiseen, ainiaaksi menetettyihin elämänjaksoihin, aikoihin ja ihmisiin sekä jatkuvan muutoksen tuomaan epävarmuuteen ja kaihoon. Se toi mieleeni J. Karjalaisen musiikin, joka itsessäni herättää paitsi onnellisia ja katkeransuloisia henkilökohtaisia muistojamyös haikeutta asioihin, jotka ovat minulle henkilökohtaisesti vieraita: aikoihin, joina en itse elänyt, menneisiin ihmisiin, joita en omakohtaisesti tuntenut, sekä paikkoihin, joissa en ole koskaan käynyt – esimerkiksi Marjanien uimarantaan tai Pyterlahden niittyihin. Ne ovat samaan aikaan sekä *vieraita muistoja* että jotain läheiseltä ja nostalgiselta tuntuva. Esimerkiksi 1900-luvun alkupuolella syntyneen Sirkka Lautamiehen tarina on herättänyt monien muidenkin kiinnostuksen⁴. Epäilemättä tällaisen nostalgian vaikuttavuus on yksi syy, miksi tänä päivänä kaikkea vakuutuksista vauvan vaippoihin mainostetaan erilaisella Suomi-nostalgiaa henkivällä kuvastolla ja tunnelmalla. Vihma kirjoittaakin, että nostalgisessa kokemuksessa ”henkilökohtaisen ja kollektiivisen muistin rajat sekoittuvat” (s. 31) – ”kuten yksilön elämäntarina liittyy osaksi suurempien yhteisöjen tarinaa, myös henkilökohtainen kaipaus liittyy osaksi kollektiivista nostalgiaa” (s. 14). Nostalgian voi todella sanoa olevan kiistämätön osa inhimillistä kokemusta. ■

VIITTEET JA KIRJALLISUUS

- 1 Hakoköngäs, Eemeli (2016). ”Banal Nostalgia: Shaping Collective Memories In Advertisements”, *Psychology & Society*, Vol. 8, No. 1.
- 2 Cliteur, Paul. B. (1990). ”Why Hayek is a Conservative”, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* Vol. 76, No. 4 ; von der Dunk, Hermann (1978). ”Conservatism in the Netherlands”, *Journal of Contemporary History* Vol. 13, No. 4.
- 3 Ziblatt, Daniel (2017). *Conservative Parties and the Birth of Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 4 Vaarala, Noora (30.10.2018). ”Löysimme J. Karjalaisen laulussa esiintyvän mystisen kasvinkeräilijän perheen – HS kertoo vuonna 1912 syntyneen Sirkka Lautamiehen erikoisen tarinan”, *Helsingin Sanomat*. Viitattu 10.3.2022. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000005881308.html>